

СУЧАСНА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСЬКА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ І РЕФОРМУВАННЯ

У статті розглянуто особливості сучасної системи богословської освіти в Українській Православній Церкві. Наведено результати порівняльного аналізу систем богословської освіти в Помісних Православних церквах у Східній та Центральній Європі. Визначено основні проблеми модернізації і реформування системи православної освіти в Україні.

Ключові слова: православна богословська освіта, богослов'я, принципи православної освіти, компетентнісний підхід, соціальне вчення.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство постає перед вагомими викликами постіндустріальної епохи, зіштовхуючись із дією протилежних тенденцій. З одного боку, тенденція відродження духовності, яка пов'язана із посиленням релігійного чинника в розвитку суспільства і нового етапу в розвитку Православної Церкви в Україні. З іншого боку, значне місце в релігійному житті українців займають нетрадиційні релігійні рухи, які відіграють вагомий роль на українській території. Це вимагає від Православної Церкви прийняття досить складних, але важливих рішень, які впливатимуть на її подальший розвиток і роль в українському суспільстві. Відродження духовних традицій Православної Церкви ще не означає її розвиток і посилення підтримки серед населення, його повноцінного воцерковлення, тому важливим питанням постає пошук можливих шляхів модернізації і реформування православного церковного середовища, які б не тільки відповідали цивілізаційним і соціальним змінам, але й сприяли б збереженню самотності східного православного християнства. Ці завдання неможливо вирішити без розвитку системи богословської освіти, бо саме підготовка пастирів і священнослужителів виявляє здатність Церкви відповідати викликам сучасності, а це вимагає від Православної Церкви формування такої системи духовної освіти, яка б сприяла формуванню особистості священнослужителя, який би поєднував в собі як моральний ідеал християнського пастиря, так і здатність надати відповіді на більшість соціальних питань, що постійно змінюються та виникають, апелюючи до позиції Церкви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти православної богословської освіти представлені сьогодні в таких тематичних напрямках: історичний аспект православної освіти (О.Токарева, В.Пащенко, М.Талалай, Д.Поспеловский, Г.Степаненко, В.Липинський, С.Мешкова, В.Денисенко, М.Разіна та ін.); проблеми православної богословської освіти (митрополит Іларіон (Г.Алфеев), архієпископ Антоній (І.Паканіч), П.Балог, архимандрит Віктор (Бедь), Л.Рощина, Ю.Кальниш, А.Кислий, О.Панасенко); православна освіта: сучасний стан і перспективи розвитку (А.Кислий, А.Панасенко, М.Разіна, М.Лагодич, А.Колодний, О.Рогова, М.Закович, І.Метлік, Л.Рощина; постанови, звіти Синодальних відділів РПЦ, УПЦ МП і УПЦ КП, звіти Міністерства культури України) [13].

Формулювання цілей статті. Мета дослідження – розглянути особливості сучасної богословської освіти Православної Церкви в Україні і визначити основні проблеми на шляху її модернізації та реформування.

Виклад основного матеріалу. Сучасна православна богословська освіта – це система підготовки священнослужителів, пастирів і богословів, здійснювана в духовних навчальних закладах (училищах, семінаріях, академіях), з метою церковного служіння і подальшої соціальної інтеграції випускників вищих духовних навчальних закладів, що сприятиме відродженню духовності в суспільстві і розвитку Православної Церкви

В чому ж полягає сутність православної богословської освіти? Як зазначають світські вчені-релігієзнавці (А.Колодний, М.Закович, В.Хромець, Ю.Чорноморець та інші) і церковні діячі

(митрополит Антоній, митрополит Іларіон, митрополит Володимир та багато інших), в основі богословської освіти лежить богослов'я або як його синонім «теологія». На думку А.Юраша, теологія є поглядом і розумінням (усвідомленням) феномену релігії чи віри, фігурально кажучи, – очима певної або конкретної релігії (релігійної доктрини) і відповідної релігійної організації. У зв'язку з цим теологічний підхід має дві головні особливості – він є конфесійно детермінований і його методологія базована на специфічному погляді на релігію немов би зсередини феномену [16]. Таким чином, основою і сутністю сучасної православної богословської освіти є богослов'я, яке ставить перед собою мету не тільки осмислення і передачу знань про Бога (спираючись на досвід отців Церкви), але й піднесення його на академічний рівень, акредитацію богослов'я як наукової спеціальності і окремої галузі знань, що передбачає вирішення проблеми взаємодії духовної та світської вищої освіти (до речі ця проблема досить актуальна в сучасних умовах єдиного європейського освітнього простору).

У православній богословській освіті виділяють два основних вектори, які визначають її сутність і зміст – морального та православного виховання особистості священнослужителя, який зможе буди пастирем для інших віруючих, і формування особистості богослова, який би мав змогу надавати відповіді проблемам сучасного соціального світу, який постійно змінюється. З першим вектором протоієрей Г.Каледа пов'язує наступні принципи православної освіти (як професійної, так і непрофесійної) [11]:

1. Христоцентричність, згідно якому «Принципом всього суцього є Бог – джерело всякого буття» [10, с.56]. Принцип христоцентричності є буттєвим принципом життя будь-якого християнина і основою змісту православної освіти. Звернення до принципу христоцентричності запускає внутрішні процеси входження в цивілізаційну традицію. Так, М.Захарченко стверджує, що «традиція – фундаментальна конкретно-історична характеристика суспільної реальності, це форма самоорганізації всякої стійкої в часі людської спільноти, що визначає її до буття як «систему загального життя. зв'язок загальних умов буття і особливого людського способу життя» [9, с.3], тобто підкреслює, що традиція завжди знаходиться у взаємозв'язку з Священним Переданням Церкви, а значить, і з принципом абсолютної христоцентричності. 2. Педоцентричність – облік вікових особливостей слухачів, їх релігійної і загальноосвітньої підготовки. 3. Випередження морально-етичної освіти раціонально-інформаційної. 4. Воцерковлення. Без цього принципу немає і не може бути ні православного виховання, ні православної освіти. 5. Виконання Христових заповідей в сучасних умовах.

Другий вектор завдань православної богословської освіти можна представити міркуваннями про принципи системи богословської освіти митрополита Бориспільського Антонія, який виділив серед основних: пріоритет виховання; необхідність автономії духовної освіти заради можливості отримання професійних знань та навичок студентами вищих духовних навчальних закладів; можливість синергії із світською системою освіти як модель взаємодії духовної та світської освіти, Духовної Академії та Університету [1].

Таким чином, основними завданнями сучасної системи православної богословської освіти є: по-перше, підготовка священнослужителів в дусі православної традиції духовного зростання, і, по-друге, формування високоосвіченої особистості богослова, що досягається, на думку сучасних богословів, через реформування системи богословської освіти, здатної конкурувати із світською системою вищої освіти. Друга теза представляється на сьогодні проблемою, яка актуалізує питання про реформування і модернізацію духовної освіти в Україні.

Розглянемо сучасну інституціональну структуру системи православної богословської освіти. Слід зазначити, що згідно Концепції вищої духовної освіти Української Православної Церкви до структури вищої духовної освіти Української Православної Церкви входять навчальні заклади таких типів: духовне училище, духовна семінарія, духовна академія та інші вищі навчальні заклади або їх структурні підрозділи, що здійснюють підготовку фахівців за напрямом та спеціальністю «Православне богослов'я» та фахівців з інших форм церковної діяльності. В Українській Православній Церкві існує дворівнева система наукових ступенів – кандидата та доктора наук в галузі православного богослов'я [12]. Ставлячи за мету підготовку фахівців у сфері богослов'я, викладачів як духовних шкіл, так і установ непрофесійної освіти, православна

богословська освіта покликана також забезпечити відтворення ієрархії – носіїв апостольського приємства, які володіють особливим знанням – вірним і перевіреним шляхом до спасіння, на них покладено й особливу роль – бути зразком для віруючих і вести їх шляхом спасіння. Вступ до духовного закладу це не просто професійне самовизначення людини, а вибір особливого способу життя, призначення, життєвої стратегії: служити Богові, досягти не лише особистого спасіння, але й допомогти це зробити іншим. Якщо вибір будь-якого виду світської професійної освіти спирається насамперед на раціональну мотивацію, то вибір релігійної обумовлений ірраціональними почуттями (прагнення наблизитися до Бога, заслужити спасіння).

Виходячи з вищесказаного, слід зазначити, що сучасна система богословської освіти в Україні знаходиться в стадії реформування, яке відбувається в наступних напрямках. По-перше, реформування самої системи духовної освіти – наближення до європейських стандартів освіти і Болонського процесу, що сприятиме підвищенню якості духовної освіти і входженню в єдиний європейський освітній простір (визнання дипломів і наукових ступенів на міжнародному рівні). По-друге, взаємодія із світською системою вищої освіти, інкорпорація богословської спеціальності в світські вищі навчальні заклади, створення кафедр богослов'я і богословських факультетів. І, третє, вирішення проблеми визнання державою дипломів і ступенів вищих духовних навчальних закладів в Україні, тобто інтеграція в національну систему вищої освіти. Визначені напрями представляють собою комплексну стратегію модернізації православної богословської освіти в Україні. В цьому аспекті доцільно проаналізувати системи православної богословської освіти в умовах єдиного європейського освітнього простору помісних церков Європи.

Перш за все, слід наголосити, що система православної богословської освіти, яка склалася сьогодні в Україні, є продовженням дореволюційної російської традиції. Протягом XIX – початку XX ст. в Російській імперії система богословської освіти та науково-богословської атестації діяла як суто внутрішньоцерковна. Вона існувала паралельно по відношенню до світської системи. Вищу богословську освіту, а також богословські наукові ступені (кандидата, магістра та доктора богослов'я) можна було здобути виключно в духовних академіях. Інших типів вищих богословських навчальних закладів до революції в Росії не існувало. Звісно, що духовно-академічна освіта повністю визнавалася державою. У разі, якщо професори духовних академій переходили працювати в університети, за ними визнавалися їх наукові ступені та вчені звання. В російських університетах викладалися і богослов'я, і церковна історія, і канонічне право, однак в їх складі не було богословських факультетів. І це принципово відрізняло Росію від інших європейських країн. В Помісних Православних Церквах Центральної та Південної Європи богословська освіта пішла зовсім іншим, може сказати, більш природним для Європи шляхом. Такі країни, як Греція, Сербія, Болгарія і Румунія, вирішуючи проблему підготовки кваліфікованих кадрів в галузі церковної науки, створили богословські факультети у складі державних університетів.

Згідно комплексного дослідження В.Буреги [8] вищі православні богословські навчальні заклади в Болгарії, Греції, Польщі, Румунії, Сербії, Словаччині сьогодні повністю інтегровані в національні системи освіти, і тому дипломи, що видаються ними, визнаються державою. На сьогодні в усіх зазначених країнах запроваджена трирівнева структура вищої богословської освіти. Ступінь контролю над богословськими вишами з боку церковної ієрархії в різних країнах може бути різним. Характер взаємовідносин між Церквою та богословськими навчальними закладами обумовлений історичним шляхом цих Церков та специфікою системи державно-церковної взаємодії в кожній країні.

Ще одним параметром, який суттєво варіюється в залежності від особливостей національних систем освіти, є підхід до процесу створення освітніх стандартів. Єдині державні освітні стандарти з православної теології існують лише в Польщі та Словаччині. В інших країнах кожен факультет сам створює для себе освітній стандарт. Тому, наприклад, в Греції і Болгарії освітні стандарти різних богословських факультетів можуть суттєво відрізнятися один від одного. При цьому факультети аж ніяк не прагнуть до уніфікації цих стандартів. Особлива ситуація склалася в Румунії. Тут немає державного стандарту з теології, проте, діє єдиний навчальний план для всіх

православних богословських факультетів, затверджений Священним Синодом Румунської Православної Церкви.

Також в усіх вказаних країнах спостерігається загальна тенденція щодо контролю якості освіти. Такий контроль скрізь здійснюється спеціально створеними недержавними агенціями. Вони не входять в структуру Міністерств освіти, проте їх рекомендації є підставою для прийняття міністерством рішень про ліцензування і акредитацію вишів. Для перевірки якості освіти агенції направляють до вишів комісії, сформовані з фахівців з провідних університетів країни.

Отже, в діючих моделях вищої богословської освіти в Помісних Православних Церквах Європи існує помітне різноманіття. При цьому богословські навчальні заклади Помісних Православних Церков Центральної та Південної Європи сьогодні йдуть шляхом інтеграції в єдиний європейський освітній простір. Особливості моделей вищої богословської освіти, що діють сьогодні в різних Помісних Церквах, обумовлені, насамперед, історичними освітніми традиціями різних країн та специфікою сучасної державної політики у сфері освіти.

В таблиці 1 наведено порівняльний аналіз систем богословської освіти Помісних Православних церков Європи і України (за матеріалами [2-7]).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз систем богословської освіти Помісних Православних церков Європи і України

Критерій аналізу	Елладська Православна Церква	Польська Православна Церква	Сербська Православна Церква	Румунська Православна Церква	Болгарська Православна Церква	Православна Церква Чеських земель і Словаччини	Українська Православна Церква
Інтегрованість в національну систему освіти	Складова державної системи освіти	Складова державної системи освіти	Складова державної системи освіти	Складова державної системи освіти	Складова державної системи освіти	Складова державної системи освіти	Відокремлена від державної системи освіти
Відповідність принципам Болонського процесу	Частково відповідає	Відповідає	Відповідає	Відповідає	Частково відповідає	Відповідає	Частково відповідає
Наявність єдиних державних освітніх стандартів	Відсутні	Офіційний державний освітній стандарт з теології	Відсутні, але існують кваліфікаційні рамки	Єдина програма з богослов'я для всіх богословських факультетів	Відсутні	Відсутні, але існують кваліфікаційні рамки	Окремі стандарти для світських і духовних ВНЗ
Ступінь контролю за якістю освіти	Повний контроль з боку державних органів	Частковий контроль з боку державних органів	Незалежне агентство по забезпеченню якості освіти	Богословські факультети є освітніми установами подвійного підпорядкування	Повний контроль з боку державних органів	Атестаційна комісія, що складається з груп за напрямками	В світських ВНЗ – контроль з боку держави в духовних – з боку Церкви
Ступінь контролю з боку Церкви	Не має законодачо закріплених механізмів впливу	Має вплив нарівні з державою	Має вплив нарівні з державою	Богословські факультети є освітніми установами подвійного підпорядкування	Не має законодачо закріплених механізмів впливу	Богословські факультети є освітніми установами подвійного підпорядкування	В духовних ВНЗ повний контроль Церкви

Отже, на відміну від систем богословської освіти Помісних Православних церков Європи, в яких вони інтегровані в систему національної вищої освіти, в Україні існують окремо і розвиваються паралельно дві системи богословської (теологічної) освіти: в духовних (конфесійних) навчальних закладах і у світських навчальних закладах. Це

породжує дуалізм богословської освіти в Україні: богословська освіта присутня як у духовних навчальних закладах, так і у світських. Це, на думку В.Хромця [15], призвело до того, що професійна реалізація випускників духовних навчальних закладів можлива тільки у структурі релігійної організації, якій підпорядкований той чи інший духовний навчальний заклад. Водночас випускники світських навчальних закладів з дипломом богослова не можуть знайти собі роботу за фахом, оскільки природною сферою їхнього працевлаштування є релігійні структури, які з недовірою ставляться до богословів з державним дипломом, оскільки релігійна організація не мала впливу на його підготовку.

Висновки. Таким чином ситуація процесу модернізації і реформування православної богословської освіти в Україні породжує низку проблем. По-перше, це визнання дипломів і наукових ступенів духовних навчальних закладів на державному рівні, що по суті передбачає інтеграцію в національну систему вищої освіти. Як зазначають науковці і священнослужителі, які опікуються проблемами духовної освіти (В.Хромець, В.Бондаренко, В.Бурега, А.Колодний, А.Юраш, Ю.Чорноморець, митрополит Антоній (Паканич), М.Лагодич, В.Бедь, Г.Алфеев та інші) [14], для вирішення даної проблеми необхідно: переглянути законодавчу базу щодо богословської освіти в Україні; створити механізми можливості ліцензування і акредитації вищих навчальних закладів; прийняття державного стандарту з підготовки за спеціальністю «богослов'я» з урахуванням позиції церков різних конфесій (що передбачає спеціальність «богослов'я/теологія» за конфесійним напрямом); визначити механізми контролю якості богословської освіти як з боку держави, так і з боку релігійних організацій (в даному випадку з боку Православної Церкви). В цьому аспекті відкриття богословських факультетів у світських навчальних закладах, які мають статус національних або державних, при церковній допомозі та підтримці, здається нам, не тільки оптимальним варіантом реформування сфери духовної освіти, але і здатним значно підвищити якість освіти. Обставинами сьогодення теологічні факультети і православні духовні вузи покликані до всестороннього співробітництва. У них є багато загального в методології, проте, різні цілі. Якщо завдання духовних академій і семінарій полягає в підготовці майбутніх пастирів, священнослужителів, то завдання і покликання світських теологічних навчальних закладів і факультетів полягає також і в іншому: у різносторонній підготовці фахівців для таких видів церковної діяльності, які безпосередньо не пов'язані з висвяченням у священний сан.

По-друге, проблема впровадження принципів Болонського процесу в систему православної богословської освіти та інтеграція в єдиний європейський освітній простір. На інституційному рівні принципи Болонського процесу поступово впроваджуються в систему православної богословської освіти, тим самим сприяючи розвитку міжцерковних зв'язків на науковому рівні серед помісних православних церков Європи – це і визнання дипломів і наукових ступенів богословської освіти серед провідних духовних навчальних закладів і богословських факультетів Росії, Білорусі та країн Центральної і Східної Європи, підвищення рівня науково-дослідної бази і набуття закордонного досвіду. Але для повноцінної інтеграції в єдиний європейський освітній простір необхідно визнання духовної освіти на державному рівні.

І третє, впровадження Болонського процесу пов'язано не тільки із інституційно-формальними змінами, але й із застосуванням компетентнісного підходу у вищій освіті, який передбачає не просто набуття певних знань, умінь та навичок, але й формування компетенцій, необхідних для практичного застосування набутих знань, а також здатності постійного навчання. Очевидно, що парадигма компетентнісного підходу торкнеться і богословської освіти, що вже зараз викликає побоювання в церковному середовищі. Постає широке коло питань: «Які компетенції може представляти спеціальність «богослов'я?»», «Чи не призведе компетентнісний підхід до уніфікації процесу підготовки священнослужителів?»», «В чому буде пріоритет богословської освіти – набуття компетенцій богослова чи духовно-релігійне зростання особистості пастиря і священнослужителя?» та багато інших. Ці питання потребують детального наукового обговорення і дискусії, але інкорпорація богословської освіти в національну систему вищої освіти, її присутність в світських ВНЗ, входження в єдиний європейський освітній простір актуалізують проблему ключових компетенцій в підготовці богословів і священнослужителів. Більш того,

зростаюча мінливість сучасного світу потребує реформування не тільки інституціональної системи духовної освіти, але і її змістовної наповненості, в складі якої неабияке значення набувають предмети і дисципліни з соціальної проблематики. Саме тому сьогодні в навчальному процесі в духовних вищих навчальних закладах (академіях та інститутах) впроваджується вивчення основ соціального вчення Православної Церкви, що надає можливість студентам (майбутнім пастирям і священнослужителям) не тільки мати уявлення про ставлення Церкви до проблем сучасного суспільства, але й сформуванню власну суспільно-громадську позицію.

Отже, сьогодні є всі умови для якісно нового етапу розвитку православної богословської освіти в Україні. Це пов'язано із реформуванням вищих навчальних духовних закладів, із розширенням присутності православного богослов'я в університетах, із зростанням суспільної значимості традиційних цінностей для духовності XXI століття.

Література

1. Антоній (І. Паканич) Митрополит Бориспільський Принципи розвитку православної богословської освіти в Україні на сучасному етапі // Доповідь на конференції «Богослов'я в Україні: організаційний та освітньо-науковий контекст» (Київ, 2-3 квітня 2013) [Електронний ресурс] / Митрополит Бориспільський Антоній (І. Паканич). – Режим лоступу до журн.: <http://mitropolia.kiev.ua/principi-rozvitku-pravoslavnoi-osvity/>
2. Болонский процес и православное богословское образование в Польше [Електронний ресурс] / Богослов.ru Научный богословский портал – Режим доступу до журн.: <http://www.bogoslov.ru/text/1251803.html>.
3. Болонский процес и богословское образование в Православной Церкви Чешских земель и Словакии [Електронний ресурс] / Богослов.ru Научный богословский портал – Режим доступу до журн.: <http://www.bogoslov.ru/text/1253202.html>.
4. Болонский процес и система богословского образования Болгарской Православной Церкви [Електронний ресурс] / Богослов.ru Научный богословский портал – Режим доступу до журн.: <http://www.bogoslov.ru/text/1261129.html>.
5. Болонский процес и система богословского образования Румынской Православной Церкви [Електронний ресурс] / Богослов.ru Научный богословский портал – Режим доступу до журн.: <http://www.bogoslov.ru/text/1264820.html>.
6. Болонский процес и система богословского образования Сербской Православной Церкви [Електронний ресурс] / Богослов.ru Научный богословский портал – Режим доступу до журн.: <http://www.bogoslov.ru/text/1256849.html>.
7. Болонский процес и система богословского образования Элладской Православной Церкви [Електронний ресурс] / Богослов.ru Научный богословский портал – Режим доступу до журн.: <http://www.bogoslov.ru/text/1259617.html>.
8. Бурега В. Теологія в державних університетах: досвід православних церков Європи / В. Бурега // Філософська думка. – 2012. – Вип.3. – С. 213-219.
9. Захарченко М.В. Антропо-цивилизационный подход к формированию образовательной области «Духовно-нравственная культура народов России» / М.В. Захарченко // Научное мнение. – 2013. – № 3. – С. 24-30.
10. Зелененко А., протоиерей. О концепции Православной педагогики и ее основополагающих принципах / А. Зелененко // Знаменские чтения: сб. материалов. 2000–2004. – СПб., 2006. – С. 37-45.
11. Каледа Г., протоиерей. Задачи, принципы и формы православного образования в современных условиях / Г. Каледа // Отцы, матери, дети: Православное воспитание и современный мир. – М., 2001. – С. 124-129.
12. Концепція вищої духовної освіти Української Православної церкви [Електронний ресурс] / Українська Православна Церква. – Режим лоступу до журн.: <http://orthodox.org.ua/article/>
13. Лагодич М. Духовна освіта в Україні: сучасний стан і перспективи// Актуальні питання релігієзнавчої та богословської думки: Колект. монографія / За ред. В.О. Балуха. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 229–246.
14. Хромець В. Теологічне знання та теологічна освіта в контексті освітньої політики України / В. Хромець // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В.Д. Бондаренка та І.М. Мищика. – К.: Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. – С. 477-485.
15. Хромець В.Л. Визнана (невизнана) богословська освіта в Україні: пошуки виходу із замкненого кола / В.Л. Хромець // Труды Київської духовної академії. – 2013. – №19. – С. 311-316.
16. Юраш А. Розвиток інституцій з наукового вивчення релігії в структурі класичного університету / А. Юраш // Українське релігієзнавство. – 2005. – №4 (36). – С. 96-105.

Vasyl Popovic

**Modern Orthodox theological education in Ukraine:
problems of modernization and reformation**

The features of modern systems of theological education in the Ukrainian Orthodox Church are considered. The results of the comparative analysis of systems of theological education in the local Orthodox churches in Eastern and Central Europe are provided. The main problems of modernization and reformation of the Orthodox education in Ukraine are defined.

Keywords: Orthodox theological education, divinity, principles of Orthodox education, competence-based approach, the social doctrine.

Надійшла до редакції 6.10.2014 р.